

Aleksander Lorenčič

KAKO SMO ŽIVELI V DRUGI JUGOSLAVIJI

**oris dogajanja v luči izbranih
kazalnikov**

NOVA OBLAST, NOVI CILJI

Slovenija je dolga desetletja živel v okviru pojava, ki ga ekonomisti poznajo kot Guliverjev učinek. Gre za pojav, ko se manjša, šibkejša država in njeno gospodarstvo prilagajata standardom večje in močnejše države, ki je lahko soseda, lahko pa gre tudi za ekonomsko skupnost. Slovenija po mnenju ekonomista Nevena Boraka pozna dva taka Guliverja, Avstro-ogrsko monarhijo in poznejšo Jugoslavijo.¹ Od osamosvojitve naprej je bila prioriteta Slovenije vključevanje v Evropsko unijo.² Pogledi na zgodovinske izkušnje so različni, posebej pa se z leti spreminjajo. Dejstvo je, da smo Slovenci do vsakokratne državne tvorbe, v okviru katere smo živeli, izoblikovali tako rekoč mitični odnos. Enako velja tudi za drugo Jugoslavijo. V osemdesetih letih minulega stoletja in v času osamosvajanja je Jugoslavija postala "cokla" za razvoj Slovenije, samoupravni socializem kot najboljši sistem je postal totalitarizem, tovariš Tito diktator, konec je bilo bratstva

1 Borak, *Iskanje Guliverja ali kako preživeti*.

2 ARS, AS 1994, šk. 2/98.

in enotnosti. Nov cilj je, kot je že omenjeno, postala Evropska unija. O tej integraciji smo si ponovno zidealizirali podobo, ki pa se v zadnjih letih – v času gospodarske in finančne krize, ruši. Ljudje so pogosto nezadovoljni, ugotavljajo, da so si drugače predstavljali Slovenijo in življenje v njej po osamosvojitvi, ipd. Nemalokrat je slišati, kako se je v času socializma in druge Jugoslavije živelo bolje, kako so vsi imeli zaposlitev itd.

Maja leta 1945 so z nastopom nove oblasti prišli na plano novi cilji in načrti. Gospodarsko upravljanje so prevzeli komunisti, ki so med drugim začeli s pospešeno industrializacijo in uvedli centralno-plansko gospodarstvo s podržavljenjem.³ Slovenija je v drugo jugoslovansko državo stopila kot gospodarsko najrazvitejši del države in to vlogo je tudi zadržala.⁴ Do leta 1974 je precej omejene možnosti za uresničevanje narodnogospodarskih interesov ustava iz leta 1974 spremenila. Izstopala je na več področjih, posebej na področju izvoza, produktivnosti in učinkovitosti naložb. Njen delež družbenega proizvoda v okviru Jugoslavije je znašal med 15 in 17 odstotki, delež industrije in izvoza pa približno 25 odstotkov. Jugoslavija je v primerjavi s Slovenijo iz desetletja v desetletje bolj zaostajala. Po podatkih je zaostanek Jugoslavije za Slovenijo, gledano skozi prizmo gospodarskega razvoja, leta 1985 znašal že 17 let in pol. S slabo desetino prebivalstva je obvladovala petino jugoslovanskega bruto domačega proizvoda in četrtno celotnega izvoza.⁵

Tabela 14: Povprečne letne stopnje rasti družbene produktivnosti dela po sektorjih dejavnosti v obdobju 1953–1973 (v %) ⁶

Gospodarstvo	Primarni sektor	Sekundarni sektor	Terciarni sektor
4,8	3,9	5	4,3

Delež aktivnega prebivalstva, zaposlenega v sekundarnem sektorju, se je z 28 odstotkov leta 1953 povzpel na 49 odstotkov v letu 1981. Podoben razvoj je doživel terciarni sektor, vendar z obrnjeno dinamiko: do leta 1971 se je delež povečeval zmerno (od 18 na 26 odstotkov), zatem pa se je leta 1981 povzpел na 36 odstotkov.⁷ Storitveni sektor, ki je vključeval trgovino, turizem in gostinstvo, finančne in poslovne ter državne storitve, je imel leta 1990 že 54- odstotni delež (leta 1987 še 45 odstotkov).⁸

Slovenija je bila v svetovnem vrhu po deležu zaposlenih v celotnem prebi-

3 Prinčič, *Slovensko gospodarstvo v drugi Jugoslaviji*, str. 5.

4 Prinčič, *Pot do slovenske narodnogospodarske suverenosti 1945–1991*, str. 15.

5 *Mladina*, št. 26, 24. 06. 2006, str. 34, Bogomir Kovač, Obsojeni na uspeh?.

6 Mlinar, *Slovenija 1945–1975*, str. 149.

7 Klemenčič, *Družbenogospodarski prehod v Sloveniji*, str. 231–232.

8 ZMAR, *Delovni zvezek*, št. 2, letnik 1, 1992, str. 26–29.

valstvu oziroma v aktivnem prebivalstvu, kot tudi po deležu zaposlenih v industriji in rudarstvu, na drugi strani pa v produktivnosti dela, izobrazbeni strukturi in življenjskem standardu daleč od svetovnega vrha.⁹

Tabela 15: Industrializacijska stopnja v Sloveniji¹⁰

Leto (ob popisu prebivalstva)	Število delovno aktivnih	Število delovno aktivnih v industriji	Delež delovno aktivnih v industriji (v %)
1961	768424	192423	25,04
1971	719339	270410	37,59
1981	753167	328522	43,62
1991	878789	314034	35,73
2002	818304	257157	31,43

NEUSPEŠNE REFORME

Na začetku šestdesetih let je postalo očitno, da sta gospodarski sistem ter z njim povezana odločilna vloga države pri oblikovanju in uresničevanju gospodarske politike glavni oviri za hitrejši tehnološki razvoj in večjo vključitev v mednarodno delitev dela. Takrat je dozorelo spoznanje, da je treba gospodarski sistem spremeniti tako, da bo omogočeno svobodnejše delovanje tržnih zakonitosti, notranja cenovna razmerja prilagojena potrebam čim večjega izvoza, vmešavanje države v gospodarstvo omejeno, podjetja pa naj bi bila pri delitvi doseženega dohodka samostojnejša.¹¹ Uvod v gospodarsko preobrazbo je bila tako imenovana mala reforma ali nova gospodarska ureditev. Začela se je januarja 1960, ko sta Zvezni izvršni svet (ZIS) in zvezna skupščina sprejela predpise za preureditev deviznega, zunanjetrgovinskega, kreditnega in bančnega sistema, za uveljavitev novih cenovnih odnosov in spremembe v delitvi dohodka. Žal se je že v prvem reformskem letu izkazalo, da reforma ne bo obrodila sadov. Po neuspešni reformi je tudi epizoda s sedemletnim gospodarskim planom bila pokazatelj, da se v Jugoslaviji nikakor niso mogli poenotiti o razvojni usmeritvi. Po neuspešno izpeljani reformi v začetku šestdesetih let so osrednji gospodarski problemi, kot so bili nestabilnost notranjega trga, nizka storilnost ter slaba proizvodna povezanost med bazično in drugo industrijo, ostali nerešeni.¹²

⁹ Sicherl, Kje je Slovenija?, str. 136.

¹⁰ Igor Vrišer, *Slovenska industrija po osamosvojitvi*, str. 66.

¹¹ Prinčič, *Slovensko gospodarstvo v drugi Jugoslaviji*, str. 56.

¹² Lorenčič, *Gospodarske razmere v Jugoslaviji v obdobju 1968–1988*, str. 261–262.

Tabela 16: Delež industrije in zasebnega sektorja v skupnem družbenem produktu po republikah 1973¹³

	Industrija	Zasebni sektor
SFRJ	36	18,5
BiH	37,9	19,9
Črna gora	29,7	16,9
Hrvaška	34	16,5
Makedonija	34,7	19,5
Slovenija	45,5	10,7
ožja Srbija	34,1	22,1
Vojvodina	30,9	23,1
Kosovo	33,7	27,6

Sledila je nova reforma, ki se je začela 24. julija 1965, ko je Boris Kraigher v zvezni skupščini predstavil njena izhodišča in cilje. Uvodoma je predstavil tri procese, na katerih naj bi temeljila. Prvi naj bi olajšal izvoz, drugi proces naj bi spremenil dohodkovne odnose, tretji pa strnil prizadevanja za vrnitev vseh oblik porabe v realne okvire. Glavni ukrepi, ki jih je reforma iz leta 1965 predvidevala, pa so bili sprememba cenovnih razmerij, okrepitev terciarnega gospodarskega sektorja, posodobitev sistema ekonomskih odnosov s tujino, omejevalna kreditna politika, sprememba davčnega sistema in politike, uravnoteženje porabe z dohodki, konvertibilnost domačega denarja ter nov odnos do nerazvitih republik in območij.¹⁴ V prvih dveh letih je gospodarska reforma prinesla veliko dobrega – cene, življenjski stroški in inflacija so se ustalili, zmanjšale so se naložbe in vloga države v razpolaganju z dohodki podjetij, rasla je storilnost in osebni dohodki, začelo se je prestrukturiranje gospodarstva in uvajanje novih tehnologij. Že v drugi polovici leta 1967 pa je vnema za uresničevanje programa gospodarske reforme popustila. Decembra 1966, dober mesec pred smrtjo, je Boris Kraigher Stanetu Kavčiču dejal, da bo reforma propadla, ker nima dovolj stvarne idejnopolične podpore. Tako se je tudi zgodilo. Reformna prizadevanja so se po njegovi smrti najprej upočasnila, nato pa zastala. Mnogi so gospodarsko reformo iz leta 1965 uvrstili med dogodke posebnega pomena. Razglasili so jo za najbolje pripravljen program gospodarske preobrazbe, ki je bil izdelan v času druge jugoslovanske države. Zagovorniki reforme so bili prepričani, da bi bila v primeru njene uresničitve usoda Jugoslavije drugačna, kot je bila. Povečevanje reforme otežuje pot do odkrivanja resnične vloge le-te. Nesporno dejstvo namreč

¹³ Mlinar, *Slovenija 1945-1975*, str. 170.

¹⁴ Prinčič, Borak, *Iz reforme v reformo : slovensko gospodarstvo 1970-1991*, str. 127-130.

je, da je reforma v celoti propadla in da osrednjega cilja, to je preoblikovanje gospodarstva v sodobnejše samoupravno-tržno gospodarstvo, ni uresničila. Ekonomist Aleksander Bajt je sredi osemdesetih let minulega stoletja zapisal, da načrtovalci reforme še niso bili sposobni dojeti odločilnega pomena trga v gospodarskem življenju. Na trg so gledali enostransko, zato tudi cene proizvodov, ki so jim posvetili največ pozornosti, niso nikoli dosegle svojih ekonomskih ravni.¹⁵

Tabela 17: Družbeni proizvod na prebivalca ter stopnja brezposelnosti v SFRJ v obdobju 1960–1990¹⁶

Leto	Družbeni proizvod na prebivalca (v 000 din, cene 1972)		Stopnja brezposelnosti v %	
	SFRJ	SLO	SFRJ	SLO
1960	6,43	11,61	1,41	0,84
1965	8,50	15,60	1,98	0,90
1970	10,92	21,15	2,49	1,55
1975	14,10	28,71	3,99	0,89
1980	17,76	35,23	5,44	0,90
1985	17,72	35,56	6,90	1,18
1990	15,31	30,82	7,81	2,23

Slovenija je beležila najnižjo stopnjo brezposelnosti ter najvišjo vrednost družbenega proizvoda na prebivalca med vsemi republikami bivše SFRJ!

Ko je reforma iz leta 1965 propadla, so bili zasnovani tako zvezni kot republiški stabilizacijski programi. V prvi polovici sedemdesetih let je bil gospodarski razvoj v Jugoslaviji neenakomeren, gospodarska gibanja ciklična in prav tako neenakomerna. Menjavala so se obdobja stabilnejših in nestabilnih gospodarskih gibanj. Vrhunec prizadevanj po zaježitvi krize je predstavljala ustava iz leta 1974,¹⁷ ki je na eni strani težila k decentralizaciji države in gospodarskega sistema, na drugi pa po utrditvi komunistične partije kot vodilne državno-politične sile. Ustava iz leta 1974 je pomemben mejnik v razvoju Jugoslavije in »mnogi v njej vidijo enega najpomembnejših vzrokov za razpad države in tudi za njene gospodarske težave«.¹⁸ Nova ustava je sprejela koncept samoupravljanja, zasnovanem na združenem delu. Po ustavi je bila socialistična družbena ureditev zasnovana na »oblasti delavskega razreda in vseh delovnih ljudi ter na odnosih med ljudmi

15 Štiblar, *Razvoj trgov Ex-Jugoslavije*, str. 23–43.

16 Statistički godišnjak Jugoslavije (različna leta).

17 Uradni list SFRJ, št. 9, 21. 2. 1974.

18 Borak, *Ekonomski vidiki delovanja in razpada Jugoslavije*, str. 192.

kot svobodnih in enakopravnih proizvajalcev in ustvarjalcev, katerih delo služi izključno zadovoljevanju njihovih osebnih in skupnih potreb».¹⁹ Ustava je torej imela dvojen značaj: na eni strani je z okrepitvijo vloge republik in pokrajin ter z zmanjševanjem vloge »centralizma« urejala organizacijo federacije in delovanje le-te, po drugi strani pa je z natančnim normativnim urejanjem družbeno-ekonomskih odnosov, ki so temeljili na samoupravljanju in združenem delu, poudarjala razredni, tako imenovani delavsko opredeljeni značaj jugoslovanske družbe in države. »Nova ustava nima pretenzij, da bi ustvarila neki idealni demokratični sistem«, je na seji komisije za ustavna vprašanja maja 1973 povedal Edvard Kardelj in dodal, da je njen glavni namen dati »delavskemu razredu v roke močno in učinkovito orožje, da bi se bolje organiziral«.²⁰ A v resnici ni bilo tako. Po ustavi iz leta 1974 je bilo sicer določeno, da lahko država vstopa v podjetje le takrat, ko je treba zavarovati družbeno premoženje (izguba, stečaj), dejansko pa sta v podjetjih obstajali organizaciji Zveze komunistov in sindikata, ki sta politično vplivali na poslovne odločitve menedžerjev. Gospodarski odnosi med podjetji so tako postali predvsem politični med državo in podjetji, netržni sistem pa je vedno znova zahteval neprestani državni intervencionizem. Dejanska porazdelitev moči v podjetjih je bila mnogo manj demokratična, kot pa je to prikazoval samoupravni normativni sistem: odločilno vlogo je imela politična oblast, menedžerji so imeli pomemben vpliv zaradi poslovnih informacij, delavci kot formalni nosilci samoupravljanja pa so bili dejansko brez moči in v podrejenem položaju.²¹

Sredi sedemdesetih let je začel veljati nov način družbenega načrtovanja, ki je temeljil na ideji, da bi delovanje tržnih zakonitosti lahko učinkoviteje nadomestili s samoupravnim dogovarjanjem med podjetji. Njeno izhodišče je bil Zakon o združenem delu,²² ki ga je zvezna skupščina sprejela 25. novembra 1976 in se ga je hitro prijel vzdevek mala ustava. Gospodarski sistem, po katerem naj bi na novo preoblikovana socialistična podjetja (tozdi, ozdi, sozdi) sama usklajevala medsebojne interese in določala vzajemne pravice in odgovornosti, ni zaživel. Ekonomisti so ta sistem posmehljivo poimenovali »dogovorna« ekonomija. Težnja po tem, da bi se podjetja med seboj dogovarjala in ne tekmovala, je seveda skregana z logiko tržnega gospodarstva. Podjetja so tako v tujini kot tudi doma postajala vedno bolj nekonkurenčna, cene pa so počasi, a zanesljivo naraščale.²³

Kriza v osemdesetih letih prejšnjega stoletja je dokončno razkrila nemoč socialističnega gospodarstva, vendar je trajalo skoraj desetletje za prodor spo-

19 Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1978*, str. 597.

20 Čepič, *Ustava 1974: preureditev jugoslovanske federacije, delegatski sistem*, str. 1094–1104.

21 Kovač, *Rekviem za socializem*, str. 152–153.

22 Uradni list SFRJ, št. 53, 3. 12. 1976.

23 Lorenčič, *Gospodarske razmere v Jugoslaviji v obdobju 1968–1988*, str. 267–268.

znanj, da ga ni mogoče reformirati.²⁴ Razpad je bil rezultat vzpostavljanja normalnega stanja konfliktnosti interesov ter spoznanja, da »po Titu ni Tita«.²⁵ Reševanje krize je bilo bolj podobno gašenju požara kot iskanju dejanskih vzrokov zanj. Po eni strani so se vlade odločale za restriktivne ukrepe v preskrbi, po drugi pa kompromise v spremembah gospodarskega sistema. Čeprav se je vedno več govorilo o tržnem gospodarstvu in tako imenovanih tržnih mehanizmih, je še naprej v veljavi ostajala dogovorna ekonomija.²⁶ Da so bila osemdeseta leta tista, v katerih se je zgodil miselni preobrat, in ko so ljudje začeli verjeti in delati za vrednote, ki odlikujejo zahodni svet, je bil mnenja tudi dr. Janez Drnovšek, predsednik predsedstva SFRJ, dolgoletni predsednik vlade in predsednik Republike Slovenije: »... Šlo je za prebujenje, ne le v Sloveniji, temveč v celotni srednji in vzhodni Evropi. V Sloveniji je težnjam po spremembah, v precejšnji meri botrovalo zaostajanje, brezperspektivnost, ki sta jo prejšnji režim in prejšnja država kazala zlasti v zadnjem desetletju. Očitno je bilo, da ni izhoda.«²⁷

ŽIVLJENJSKI IN DRUŽBENI STANDARD

Do leta 1952 je plače določala država. Plače po posameznih panogah so bile enake povsod v državi. Od leta 1952 so se plače višale (prešli na sistem obračunavanja po tarifnih pravilnikih in udeležbo delavce pri dobičku).²⁸ Razmerje med osebnimi dohodki nekvalificiranih delavcev in delavcev z visoko izobrazbo je bilo v letu 1963 1:2,76, v letu 1973 pa 1:2,38.²⁹

V obdobju 1955–1964 so življenjski stroški naraščali s povprečno letno stopnjo rasti 7,9 odstotka. Poprečna letna stopnja rasti življenjskih stroškov v obdobju 1965–1974 pa je bila 16,4 odstotka. Gospodarska reforma leta 1965 je vplivala na velik porast življenjskih stroškov. Dvig stroškov v letu 1965 v primerjavi z letom poprej je znašal 31,5 odstotka, v letu 1966 23 odstotkov, v letu 1967 7,8 odstotka, zatem je prišlo do umiritve. Stroški za nabavo hrane v obdobju 1955–1964 so naraščali s povprečno stopnjo rasti 9,3 odstotka, v obdobju 1965–1975 pa s 17,2 odstotka. V skupnem indeksu življenjskih stroškov je imela hrana največji delež.³⁰

Cene v trgovini na drobno so stalno naraščale, še zlasti po letu 1962 in ob gospodarski reformi leta 1965 (porast za 28 odstotkov). Življenjski standard je iz desetletja v desetletje naraščal, krepila se je tudi zdravstvena dejavnost in število

24 O dogajanju v osemdesetih letih podrobneje v Lorenčič, *Prelom s starim in začetek novega*, str. 39–60.

25 Mencinger, Slovensko gospodarstvo med centralizmom in neodvisnostjo, str. 490–495.

26 Čepič, *Gospodarska kriza*, str. 1151–1153.

27 Možina, »Politika postane manj pomembna«. Pogovor z Janezom Drnovškom, str. 26–30.

28 Mlinar, *Slovenija 1945–1975*, str. 161.

29 Prav tam, str. 164.

30 Mlinar, *Slovenija 1945–1975*, str. 172–173.

zdravstvenih delavcev, kar je vplivalo na boljšo kvaliteto življenja – med drugim tudi na zmanjšanje smrtnosti in obolelosti prebivalstva. Število zdravstveno zavarovanih oseb se je v letih 1964 do 1972 povečalo in odpade v letu 1972 na tisoč prebivalcev 1040 zavarovanih oseb (všteti tudi zdomci in delavci s stalnim prebivališčem drugje, ki niso bili zajeti v popis prebivalstva).³¹

Tabela 18: *Denarna sredstva štiričlanskih delavskih družin (mesečno poprečje)*³²

	1966	1970	1974
Razpoložljiva sredstva	1501	3194	5853
Življenjski stroški (v din)	1213	2364	4374

Od 60. let prejšnjega stoletja je bilo mogoče dobiti potni list. Tako je bilo moč oditi »v svet«, na potovanje ali s trebuhom za kruhom. Slovenci so množično hodili po nakupe čez mejo; do avstrijskih in italijanskih meja in v obratni smeri so se vile kolone. V osemdesetih letih minulega stoletja je prišlo do omejitev. Za osnovne življenjske artikle so oblasti uvedle bone. Vožnje z avtomobili so oblasti najprej omejile glede na registrsko številko po tako imenovanem sistemu »par – nepar«, potem pa so bili uvedeni še boni za bencin. Omejitve so bile uvedene tudi pri uvozu zlasti tako imenovanega »luksuznega blaga« (južno sadje, kava, uvožene alkoholne pijače, tuje revije in časopisi in kozmetika).³³

Državljeni so po artikle hodili čez mejo za devize in jih »švercali«. Uveden je bil depozit (plačilo takse za prehod meje), a se je nemalokrat zgodilo, da so ga državljani namesto na državni nakazovali na svoj račun (cariniki niso preverjali številke računov položnic).³⁴ Namesto da bi država uvažala kavo, pralni prašek, džins in podobno, je dovolila, da se je denar na veliko nosilo v tujino in polnilo tuji proračun. Proti koncu Jugoslavije se je »z zavistjo« gledalo na kapitalistični sistem. Državljeni so si želeli svobode, ki so jo imeli Nemci in Avstrijci. Ljudje so sanjali o Ameriki, Nemčiji, Avstriji (zidealizirana predstava: iz omenjenih držav so se »gastarbeiterji« domov vozili z mercedezi in BMW-ji).

³¹ Prav tam, str. 173–174.

³² Mlinar, *Slovenija 1945–1975*, str. 170.

³³ Repe, *Slovenci v osemdesetih letih*, str. 10–12.

³⁴ Prav tam, str. 10–12.

Tabela 19: Razlike med Slovenijo in Jugoslavijo v izbranih kazalnikih in letih v času druge Jugoslavije³⁵

Leto	Bruto materialni proizvod na prebivalca	Zaposleni na delovno sposobnega prebivalca	Družbeni proizvod na zaposlenega	Osnovna sredstva na zaposlenega	Avtomobili na prebivalca	Telefoni na prebivalca	Televizijski sprejemniki na prebivalca
Relativne razlike med Slovenijo in Jugoslavijo (JUG=100)							
1952	172	175	109	135	/	/	/
1961	187	160	127	128	366	182	191
1964	185	167	122	119	357	179	219
1979	206	171	130	120	209	187	148
1988	202	150	140	136	211	165	136
1989	200	149	/	/	203	168	132
Časovno zaostajanje bivše Jugoslavije za Slovenijo (v letih)							
1960	7,3	/	5,2	/	3,3	/	/
1964	7,4	10,7	4	/	4,8	7,8	1,2
1966	8,7	13,6	3,8	2,2	5,3	6,5	2,3
1979	11,8	20,5	9,3	4,4	8,2	5,8	6,9
1987	19,3	26,2	19,1	8,5	14,1	7	13,7
1988	20,8	27,3	20,4	9	14,9	7,1	14,9
1989	21,2	28,4	/	/	15,2	7,2	15,9

Po kolapsu Jugoslavije je Slovenija v letih 1989–1992 doživela velik padec aktivnosti in nujno preusmeritev z jugoslovanskega na zahodne trge.³⁶ Kar zadeva ravni BDP, je bilo potrebnih več kot 8 let za vrnitev na raven iz leta 1989. V statičnem pogledu je raven BDP v letu 1992 znašal manj kot 80 odstotkov ravni iz leta 1989, v časovnem smislu je padla na raven okoli leta 1976, torej za okoli 16 let. Prehod v kapitalistično in tržno gospodarstvo je v vseh tranzicijskih državah sprožil velike pretrese in padec v proizvodnji. Komulativni padec bruto domačega proizvoda je že v obdobju 1989–1992 v Sloveniji, Češki, Madžarski in Poljski znašal okoli 20 odstotkov, padec industrijske proizvodnje je bil še večji. Glede na relativne razlike in časovne distance s primerjanimi državami Evropske skupnosti pred tranzicijskim obdobjem se je relativni položaj Slovenije glede na

35 Sicherl, Kje je Slovenija?, str. 136. Kazalniki zaposlenosti (zaposleni na delovno sposobnega prebivalca), produktivnosti (družbeni proizvod na zaposlenega) in opremljenosti (osnovna sredstva na zaposlenega), kot jih je prikazal Sicherl, se nanašajo samo na družbeni sektor in privatnega sektorja ne vključujejo.

36 Podrobneje o tranziciji slovenskega gospodarstva v Lorenčič, *Prelom s starim in začetek novega*.

bruto domači proizvod na prebivalca bistveno poslabšal: Slovenija je leta 1991 zaostajala za Italijo za 30 let, za Španijo 19 let, za Irsko 13 let, za Portugalsko okoli 6 let, le pred Grčijo je po tem kazalniku ohranila eno leto prednosti.³⁷

V NOV SISTEM S PODOBNIMI TEŽAVAMI

Slovenija je danes polnopravna članica Evropske unije, ki pa se sooča s številnimi težavami. Kar poznamo že iz zgodovinskih izkušenj, se je pokazalo tudi v primeru Evropske unije. Gospodarska in finančna globalna kriza sta pokazali na določene nedorečenosti in šibke točke te skupnosti. Priča smo bili, in še vedno smo, številnim razpravam in predlogom, kakšne ukrepe sprejeti, kako rešiti težave in kakšna naj bo Evropa v prihodnje. Spomnimo se razprav tako imenovane Kraigherjeve komisije v Jugoslaviji in podobno. Kar nekaj podobnosti lahko najdemo, kar zadeva težave Evropske unije in druge Jugoslavije. Ali so te primerjave relevantne ali ne, je stvar razprave, vsekakor pa obstajajo. Posamezni strokovnjaki v primeru Evropske unije govorijo celo o jugoslovanskem sindromu. »V EU se bo pojavil jugoslovanski sindrom, kdo živi na račun koga oziroma kdo koga izkorišča,« je menil ekonomist Jože Mencinger leta 2010, in to je bilo v primeru Grčije dobro vidno.³⁸

Podobnosti med Evropsko unijo in drugo Jugoslavijo je, kot smo omenili, več. Pomenljiv je Markovičev³⁹ pogled na Jugoslavijo, ki si jo je predstavljal kot »konvoj«, v katerem mora biti hitrost prilagojena najpočasnejši ladji. Enako je pred nekaj leti dejal Jürgen Habermas za Evropsko unijo, ki je po njegovem mnenju zelo neobičajen konvoj, in da njeno hitrost vedno določa najpočasnejše vozilo. Pogosto slišimo razprave o Evropi dveh ali več hitrosti. Kakorkoli že, dejstvo je, da se tudi Evropska unija, enako kot se je socialistična Jugoslavija, ubada s težavo, ki se ji reče razviti-manj razviti. Poleg neuspešnega gospodarskega sistema so bile ključni vzrok za ekonomske težave Jugoslavije tudi neobvladljivo velike razlike v razvoju, za katere pa je rešitev videl vsak po svoje. Jugoslavija je ves čas skušala politiko zmanjševanja razlik v stopnji razvitosti voditi po sistemu »razviti manj razvitim« in tako je bil že sredi leta 1965 ustanovljen Sklad za kreditiranje hitrejšega razvoja gospodarsko manj razvitih republik in avtonomnih pokrajin, status katerih so imele Bosna in Hercegovina, Črna gora, Makedonija in Kosovo. Sredstva sklada so se zbirala v odstotkih od družbenega proizvoda družbenega sektorja. To je bila

37 Sicherl, Scenariji gospodarskega razvoja Slovenije – približevanje Evropi. str. 333–350.

38 Tomažič, Ekonomist Jože Mencinger je prepričan, da se bodo v EU začeli spraševati, kdo živi na čigav račun. Finance.si, 7. 5. 2010. Dostopno na: <http://www.finance.si/278974/Mencinger-V-EU-se-bo-pojavil-jugoslovanski-sindrom>, (10. 3. 2014)

39 Ante Marković, zadnji predsednik ZIS.

samo še ena od zgrešenih potez ekonomske politike. Manj razviti namreč niso sprejeli odgovornosti za svoj gospodarski razvoj, lastna sredstva so vlagali le v razvoj posameznih območij in smatrali, da je ves ostali razvoj ter naložbe skupna jugoslovanska skrb. Manj razviti svojih dolgov tudi niso vračali, prejeta sredstva pa so pogosto uporabljali za negospodarske namene. Enako se je izkazalo tudi za sam Sklad za kreditiranje. Razvojne razlike v Jugoslaviji so bile v razmerju 1:7, kar je v praksi pomenilo, da je bila Slovenija sedemkrat bolj razvita kot Kosovo. Slovenija kot najbolj razvita republika je vlagala največ in je sredi osemdesetih let zaradi poslabšanih gospodarskih razmer odstopila od sodelovanja v skladu.⁴⁰ Slovenija je kot najbolj razvita republika v omenjeni sklad vlagala največ. Šlo je za neke vrste vložek, ki ga nikoli nismo dobili nazaj. Tudi Evropska unija pozna podoben mehanizem – tako imenovani sklad za pomoč zadolženim državam oziroma državam v krizi oziroma stalni mehanizem za stabilnost evra (ESM). Pomenljivo pa je, da Slovenija v mehanizme za reševanje evrskih držav prispeva 2,8 odstotka svojega BDP-ja, kar je največji delež pomoči glede na BDP izmed vseh članic evropske denarne unije. Nemčija je 2012 za reševanje evrskih držav prispevala 56,09 milijarde evrov, kar predstavlja najvišjo dejansko vsoto, namenjeno za reševanje težav držav evrskega območja. Toda ta delež po podatkih evropskega statističnega urada Eurostat predstavlja le 2,1 odstotka nemškega bruto domačega proizvoda.⁴¹ Kot je zadolževanje velika težava v Evropski uniji, je bilo enako tudi v Jugoslaviji. Jugoslovanske zvezne vlade so namreč krizo skušale reševati tudi z zadolževanjem. Do največjega skoka v zadolževanju je prišlo v letih 1977–1982, ko je zvezno vlado vodil Veselin Djuranović. Vzroki za takšno zadolževanje so bili v občutnem poslabšanju v tekočem delu plačilne bilance. Trgovinski primanjkljaj se je z 1,7 milijarde dolarjev leta 1973 povečal na kar 7,9 milijarde dolarjev leta 1979. Poleg tega so na zadolženost vplivali tudi visokoleteči investicijski cilji petletnega družbenega plana za obdobje 1976–1980, ko se je ogromno gradilo. Predsednica vlade, Hrvatica Milka Planinc, je v letih 1982–1986 z odločno politiko hotela narediti red, vendar je bila prešibka in je ves čas morala popuščati silovitim socialnim pritiskom in interesom posameznih republik.⁴² Zanja je eden največjih ekonomskih strokovnjakov tistega časa Aleksander Bajt dejal, da če bi ji pustili delati, bi morda sčasoma vendarle uredila razmere.⁴³ Posledica visoke zadolženosti je med drugim bila, da so pritiski tujih upnikov po vračanju dolgov postajali vse večji, vrhunec pa

40 Lorenčič, *Gospodarske razmere v Jugoslaviji v obdobju 1968–1988*, str. 270–271.

41 Slovenija je najradodarnjša pri reševanju pomoči potrebnih evrskih težav. MMC RTV SLO. Dostopno na: <http://www.rtvsllo.si/evropska-unija/slovenija-je-najradodarnjsa-pri-resevanju-pomoci-potrebnih-evrskih-drzav/321553>, (21. 3. 2014).

42 Repe, *Slovenci v osemdesetih letih*, str. 10–12.

43 Meier, *Zakaj je razpadla Jugoslavija*, str. 26–43.

so dosegli v letih 1986–1988, ko je bil predsednik zvezne vlade Branko Mikulić. Osrednji problem je bil v dejstvu, da je Mednarodni monetarni sklad narekoval vodenje gospodarske politike. Zvezno vlado je prisilil, da je opuščala nadzor nad cenami, vodila omejevalno politiko plač in kreditov ter zniževala stroške javnega sektorja.⁴⁴ Tudi tukaj lahko najdemo podobnost s stanjem v Sloveniji danes. Pogosto lahko slišimo grožnje s prihodom tako imenovane »trojke«. Ironično pa je, da ima poleg posameznih držav v območju Evropske unije velike težave tudi evropska vlada sama. Evropski parlament je namreč oktobra 2012 Evropski komisiji odobril dodatnih 2,7 milijarde evrov, brez katerih bi evropska vlada sredi novembra ostala brez denarja.⁴⁵

Slovenski gospodarski položaj se v drugi Jugoslaviji ni bistveno razlikoval od položaja v prvi. Kljub temu je Slovenija bila in ostala gospodarsko najrazvitejši in najuspešnejši del jugoslovanske države. Kot je zapisal Peter Vodopivec, je »komunizem – kot drugod – uspel tudi v Jugoslaviji posodobiti in izboljšati družbene in gospodarske razmere, ni pa se mu – kot je opozoril ameriški ekonomist John Kenneth Galbraith – posrečilo zmanjšati gospodarskega zaostanka države za zahodnimi sosedami«.⁴⁶ Gospodarska kriza v Jugoslaviji je vsekakor imela veliko težo pri razpadu Jugoslavije. Dejstvo je, da je bil gospodarski položaj, v katerem se je znašla Jugoslavija, pomemben dejavnik nezadovoljstva jugoslovanskih narodov in nič čudnega ni, da so gospodarske okoliščine »ustvarjale plodna tla za razpihovanje ekonomskega in političnega nacionalizma ter za medsebojno obtoževanje glede izkoriščanja«.⁴⁷ Glede na težave, ki smo jim priča danes v okviru Evropske unije in ki jih je kar nekaj, kjer lahko vidimo podobnosti s časom druge Jugoslavije, lahko upamo, da bo Evropska unija kos vsem izzivom in težavam ter da njen konec ne bo podoben jugoslovanski izkušnji.

SKLEP

Maja leta 1945 so z nastopom nove oblasti prišli na plano novi cilji in načrti. Gospodarsko upravljanje so prevzeli komunisti, ki so med drugim začeli s pospešeno industrializacijo in uvedli centralno-plansko gospodarstvo s poddržavljenjem. Slovenija je v drugo jugoslovansko državo stopila kot gospodarsko najrazvitejši del države in to vlogo je tudi zadržala. Izstopala je na več področjih, posebej na področju izvoza, produktivnosti in po učinkovitosti naložb. Njen

44 Prinčič, *Gospodarski vidiki osamosvajanja Slovenije (1986–1991)*, str. 33–56.

45 Evropski poslanci komisijo rešili pred praznim računom. Dnevni.si (24. 10. 2013). Dostopno na: <http://www.times.si/svet/evropski-poslanci-komisijo-resili-pred-praznim-racunom--131cb96f88-43dc9bac43.html>, (17. 4. 2014).

46 Vodopivec, *Od Pohlinoe slovnice do samostojne države*, str. 385.

47 Borak, *Ekonomski vidiki delovanja in razpada Jugoslavije*, str. 194.

delež družbenega proizvoda v okviru Jugoslavije je znašal med 15 in 17 odstotki, delež industrije in izvoza pa približno 25 odstotkov. Jugoslavija je v primerjavi s Slovenijo iz desetletja v desetletje bolj zaostajala. Po podatkih je zaostanek Jugoslavije za Slovenijo, gledano skozi prizmo gospodarskega razvoja, leta 1985 znašal že 17 let in pol. Do leta 1974 je sicer Slovenija imela precej omejene možnosti za uresničevanje narodnogospodarskih interesov, ustava iz leta 1974 pa je to spremenila. Slednja je na eni strani z okrepitevijo vloge republik in pokrajin ter zmanjševanjem vloge centralizma urejala organizacijo federacije in delovanje le-te, na drugi pa je z natančnim normativnim urejanjem družbeno-ekonomskih odnosov, ki so temeljili na samoupravljanju in združenem delu, poudarjala razredni, tako imenovani delavsko opredeljeni značaj jugoslovanske družbe in države. Tudi omenjena ustava in številne reforme, ki so se vrstile druga za drugo, pa niso rešile težav na gospodarskem področju. Jugoslavija tako že konec osemdesetih let minulega stoletja v gospodarskem smislu ni več obstajala. Slovenija se je nahajala v samem svetovnem vrhu po deležu zaposlenih v celotnem prebivalstvu oziroma v aktivnem prebivalstvu kot tudi po deležu zaposlenih v industriji in rudarstvu. Tega pa niso spremljali ustrezni rezultati v produktivnosti dela, izobrazbeni strukturi zaposlenih in življenjskemu standardu, kjer smo bili daleč od svetovnega vrha. Po kolapsu Jugoslavije je Slovenija v letih 1989 –1992 doživela velik padec aktivnosti in nujno preusmeritev z jugoslovanskega na zahodne trge. Kar zadeva raven BDP, je bilo potrebnih več kot 8 let za vrnitev na raven iz leta 1989. V statičnem pogledu je raven BDP v letu 1992 znašala manj kot 80 odstotkov ravni iz leta 1989, v časovnem smislu je padla na raven okoli leta 1976, torej za okoli 16 let. Gledano statistično je bil padec BDP v Sloveniji v tako imenovani tranzicijski depresiji bistveno večji, kot smo mu bili priča v času še vedno aktualne finančne in gospodarske krize. Leta 1988 je kriza jugoslovanskega gospodarskega sistema prešla v zaključno fazo pred razpadom, ki pa ga je treba razumeti v širšem kontekstu oziroma tudi izven konteksta Jugoslavije. Razpad bipolarne delitve sveta, izpetost socializma in politična, mednacionalna ter gospodarska nesoglasja znotraj Jugoslavije so leta 1991 pripeljale do zelenega cilja – osamosvojitve Slovenije in prehoda v kapitalistični sistem. Zlasti izguba 58 odstotnega jugoslovanskega trga je slovensko gospodarstvo pahnilo v veliko krizo, a je obdobje transformacijske depresije, ki je bila značilna za tranzicijska gospodarstva na začetku devetdesetih let, Slovenija prešla med prvimi, saj se je okrevanje gospodarske rasti z oživitvijo domačega povpraševanja že sredi leta 1993.

